

فصلنامه سیاست‌گذاری عمومی، دوره ۷، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۰، صفحات ۱۷۴-۱۵۳

مقاله پژوهشی

تدوین راهبردهای استقرار صلح پایدار در ایران با رویکرد آمایش سرزمین

مهدی کریمی^۱

استادیار مرکز اسناد فرهنگی آسیا پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

احمد آفتاب

دکترای جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه ارومیه

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱/۱۸ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۵/۳۰)

چکیده

نظر به اینکه عمده‌ترین اثرگذاری دولت‌ها در فضای داخلی به واسطه آمایش سرزمین صورت می‌گیرد، این پدیده به عنوان یکی از ابزارهای دولت‌ها برای استقرار صلح دیده می‌شود. پژوهش حاضر با استفاده از روش آینده‌پژوهی و تحلیلی در پی پاسخ به این سوالات است: عوامل مؤثر در استقرار صلح پایدار در ایران با رویکرد آمایش سرزمین کدامند؟ سناریوهای محتمل و راهبردهای بهینه استقرار صلح پایدار در ایران با رویکرد آمایش سرزمین کدامند؟ یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که آمایش سرزمین می‌تواند با تاکید بر مولفه‌های ۱۲ گانه، نقشی کلیدی در استقرار صلح پایدار در ایران داشته باشد. اگر از میان سناریوهای ۱۲ گانه، سناریوهای سوم و پنجم که با توجه به شرایط موجود کشور محتمل‌ترین سناریوها هستند، رخ دهد، ایران با کم‌رنگ شدن عدالت اجتماعی، درگیر شدن در چالش‌های زیست محیطی و بحران اقتصادی به عنوان عوامل تهدیدکننده صلح پایدار مواجه خواهد بود. در ادامه، با در نظر گرفتن محتمل‌ترین سناریوها با تاکید بر پیشران‌های کلیدی به ارایه راهبردها اقدام شد.

واژگان کلیدی: صلح پایدار، آمایش سرزمین، ایران، سناریونویسی، استراتژی.

مقدمه

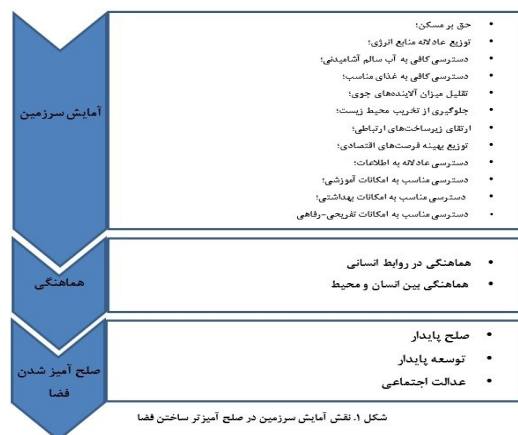
دولت، عمده‌ترین عامل و کارگزار موثر در فضای داخلی است و عمده‌ترین اثرگذاری دولت‌ها در فضای داخلی نیز به واسطه سازماندهی فضایی و البته آمایش سرزمین صورت می‌گیرد. از این رو کیفیت سازماندهی فضایی و آمایش سرزمین، همواره کانون تحولات داخلی کشورها است (احمدی پور و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۸۱). برنامه‌ریزی آمایش سرزمین یکی از ابعاد مهم برنامه‌ریزی جامع توسعه ملی است و عبارت است از فرایند بهره‌برداری عقلایی از امکانات، منابع و استعدادهای مناطق مختلف سرزمین یک کشور (میرمحمدی، ۱۳۸۶: ۸). هدف آمایش سرزمین، توزیع بهینه جمعیت و فعالیت در سرزمین است، به گونه‌ای که هر منطقه متناسب با قابلیت‌ها، نیازها و موفقیت خود از فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی برخوردار باشد و جمعیتی متناسب با توان و ظرفیت اقتصادی خود بپذیرد. به عبارت دیگر، هدف کلی آمایش سرزمین عبارت است از سازماندهی فضا به منظور بهره‌برداری مطلوب از سرزمین و برقراری عدالت اجتماعی (حافظ‌نیا و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۹۶). تعمق در باب رابطه آمایش سرزمین و صلح، نشان دهنده وابستگی عمیق‌تر این دو مفهوم است. در واقع، اگر فضا به گونه‌ای آمایش پیدا کند که رابطه میان انسان‌ها و همچنین میان انسان و محیط را هماهنگ سازد، به نوعی شرایط زندگی صلح آمیز حاکم می‌شود. کیفیت سازماندهی فضایی و آمایش سرزمین می‌تواند در راستا و یا در تقابل با صلح پایدار باشد. فضا هم می‌تواند به گونه‌ای آمایش یابد که صلح پایدار، عدالت اجتماعی و توسعه را به ارمغان آورد و متقابلاً می‌تواند به گونه‌ای آمایش یابد که باعث تنش، بی‌عدالتی اجتماعی و عقب ماندگی گردد. در دوره پس از جنگ سرد، دو تحول اساسی در عرصه سیاسی رخ داده است. اول، تداوم و بقای جنگ در روابط بین ملت‌ها، دولت‌ها و افراد و لطمات و خسارات مادی و انسانی که تولید می‌کند، سبب شده است صلح به عنوان یک آرزو و هدف ارزشمند در بین ابناء بشر و بسان یک ضرورت اجتناب ناپذیر شکل بگیرد. دوم، ماهیت جنگ در دهه‌های اخیر به صورت چشم‌گیری تغییر یافته است؛ اگرچه عمدتاً جنگ‌های بین دولتی کاهش یافته است، اما منازعات درون‌کشوری به طور قابل توجهی افزایش یافته است. در واقع پارادایم جدید «جنگ میان مردم» است (Smith, 2008: 3). اغلب جنگ‌های دوره پس از جنگ سرد منازعات مسلحانه در داخل کشورهایی بوده است که از نظر قومیت، زبان، مذهب و یا جغرافیا از همدیگر متفاوت هستند. فوریت ناشی از نسل‌کشی، سرکوب، ظلم و ستم و تروریسم موج جدیدی از مطالبات و اقدامات را سبب شده است و به جستجوهای تشدید یافته برای یافتن راه‌هایی برای پیشگیری و حل منازعات مهلک منجر شده است (Cortright, 2008, p. 5). دیگر صلح به معنی نبود جنگ آن هم میان کشورها نیست. موضوعات و مباحث جدیدی مانند فمینیسم، عدالت، بحران‌های زیست محیطی و خشونت مطرح شده است که در بحث صلح بایستی مورد توجه قرار گیرند و همه این موارد باعث شده است، صلح ماهیتی

پیچیده و کثیرالاضلاع پیدا کند. این دو تحول، توجه دولت‌ها را به عرصه داخلی و موضوعات اشاره شده جلب کرده است. بسیاری از معضلات و چالش‌های اشاره شده می‌تواند از طریق مدیریت مناسب رفع گردد و آمایش سرزمین نیز در این ارتباط سهم و جایگاه خود را دارد. زیرا، دولت عمده‌ترین عامل و کارگزار موثر در فضای داخلی است و عمده‌ترین اثرگذاری دولت‌ها در فضای داخلی نیز به واسطه سازماندهی فضایی و البته آمایش سرزمین صورت می‌گیرد. بر اساس شاخص‌های جهانی صلح (IEP, 2020) که هر ساله از سوی موسسه صلح و اقتصاد منتشر می‌شود، ایران در سال ۲۰۲۰، با امتیاز ۲/۶۷۲ در رتبه ۱۴۲ جهانی و ۱۲ منطقه قرار داشته است و نسبت به سال ۲۰۱۹ نیز ۵ پله تنزل داشته است. بدون شک این مساله زنگ خطری برای جامعه ایران محسوب می‌شود. از طرف دیگر تحول در ماهیت جنگ‌ها نیز اهمیت این مساله را دو چندان کرده است. به همین دلیل تدوین راهبردهایی برای ایجاد صلح پایدار در ایران با رویکرد آمایش سرزمین ضروری است. سؤالاتی که در این خصوص مطرح می‌شوند عبارتند از: (۱) پیشران‌های کلیدی در استقرار صلح پایدار در ایران با رویکرد آمایش سرزمین کدامند؟ (۲) سناریوهای محتمل برای استقرار صلح پایدار در ایران با رویکرد آمایش سرزمین کدامند؟ (۳) راهبردهای بهینه استقرار صلح پایدار در ایران با رویکرد آمایش سرزمین کدامند؟ در جهت پاسخ به این سوال، ابتدا اقدام به شناسایی مولفه‌های استقرار صلح پایدار با رویکرد آمایش سرزمین و در مرحله بعد به متخصصان جهت اعتبارسنجی متغیرهای بسط داده شده در بخش نظری پژوهش مراجعه خواهد شد. از یافته‌های پژوهش نیز در جهت ارایه راهبردها بهره گرفته خواهد شد.

بحث نظری پژوهش

نخستین تعریف از آمایش سرزمین، توسط کلودیوس ارایه شده است. وی عنوان می‌کند که «آمایش سرزمین در جستجوی بهترین توزیع جمعیت، به تبع منابع طبیعی و فعالیت‌های اقتصادی در پهنه سرزمین است. این جستجو با یک دغدغه ثابت، مبتنی بر فراهم کردن بهترین شرایط سکونت، کار، بهداشت، تفریحات سالم و لذت از فرهنگی سالم محقق می‌گردد. هدف اصلی یک اقتصاد شکوفا نیست، بلکه بیشتر به دنبال زندگی خوب و شکوفا بودن است» (محمودی، ۱۳۸۸: ۶). برخی معتقدند که موضوع آمایش سرزمین «مدیریت کشور» است. به نظر می‌رسد که به لحاظ مفهومی آمایش سرزمین به دنبال برقراری تعادل بین عناصر سه گانه انسان، فضا و فعالیت است و سه مقوله مطرح در بحث آمایش سرزمین در ارتباط با این عناصر سه گانه هستند؛ بدین صورت که در رابطه با انسان مقوله مدیریت، در رابطه با عنصر فضا مقوله اقلیم و در رابطه با عنصر فعالیت، مقوله برنامه و برنامه‌ریزی مطرح است. بر اساس عناصر سه گانه فوق و مقوله‌های مرتبط با آن، آمایش سرزمین ترکیبی است از سه علم جغرافیا، اقتصاد و جامعه‌شناسی (اکبری و همکاران، ۱۳۹۵: ۵-۶). به صورتی مشخص‌تر، «آمایش سرزمین به تنظیم رابطه میان انسان، فضا و فعالیت‌های انسانی در فضا به منظور بهره‌برداری منطقی از جمیع امکانات، علم و

تجربه در طول زمان می‌پردازد» (چوخواچی‌زاده مقدم، ۱۳۸۱: ۷۹). در تعریف اخیر، از تنظیم روابط به سخن میان آمده است و در واقع رسالت آمایش سرزمین، تنظیم روابط انگاشته شده است. اگر تنظیم روابط به گونه‌ای صورت گیرد که هماهنگی میان انسان‌ها و همچنین میان انسان و محیط (کریمی و حافظ‌نیا، ۱۳۹۷: ۴) را به ارمغان آورد، نوعی شرایط زندگی صلح آمیز حاکم می‌شود. نگاهی به اصول، اهداف و ضرورت‌های آمایش سرزمین، نشان دهنده نقش آشکار آن در صلح آمیزتر ساختن فضا است. مهمترین اصول، اهداف و ضرورت‌های آمایش سرزمین به شرح ذیل بیان شده است: ارتقای رفاه عامه مردم و ارائه کامل خدمات با تعیین فواصل معقول از مراکز خدماتی؛ عدالت بخشی به توزیع جمعیت و فعالیت متناسب با منابع؛ توان محیطی و ظرفیت تحمل زیست بوم‌ها با تاکید بر ابعاد اجتماعی و وظایف توسعه‌ای دولت؛ گسترش تعامل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی درون و بین منطقه‌ای در راستای تقویت همبستگی ملی؛ ایجاد هماهنگی بین بخش‌ها و برنامه‌های مختلف اجتماعی - اقتصادی؛ ایجاد تعادل فضایی در پهنه سرزمین؛ تلفیق ویژگی‌های فرهنگی مناطق در فرایند ملی - منطقه‌ای؛ ایجاد تعادل نسبی در توزیع و ترکیب جمعیت در سطح کشور با استفاده از ابزار استقرار فعالیت‌ها و زیرساخت‌ها و بهبود شرایط اقتصادی، اجتماعی و امنیتی؛ تخصیصی کردن و دادن نقش‌های محوری به مناطق؛ ایجاد زمینه رشد و توسعه کشور به مفهوم واقعی و استفاده از قابلیت‌های مختلف در تسریع و هدایت توسعه؛ بهره‌برداری مناسب از قابلیت‌ها و پتانسیل مناطق؛ تمرکز دایی به منظور کاهش نابرابری‌ها و ایجاد عدالت اجتماعی، تحول بنیادین در ساختار بخش خدمات و افزایش سهم خدمات نوین و دانش پایه، با تاکید بر توسعه و مکان‌یابی مهمترین فضاها برای توسعه (راحمی و همکاران، ۱۳۹۷: ۹۳). اصول، اهداف و ضرورت‌های بیان شده برای آمایش سرزمین، به صورت بالقوه می‌توانند در رفع عوامل تهدید کننده صلح موثر باشند. در واقع آمایش سرزمین می‌تواند با تمرکز بر این عوامل، فضا را هر چه بیشتر صلح آمیز نماید. شکل ۱، به صورت تئوریک، نقش آمایش سرزمین در صلح پایدار را نشان می‌دهد.

شکل ۱. نقش آمایش سرزمین در صلح آمیزتر ساختن فضا (ترسیم از نگارندگان)

بر اساس مدل بالا، آمایش سرزمین می‌تواند از طریق تحقق حق بر مسکن؛ توزیع عادلانه منابع انرژی؛ تسهیل دسترسی کافی به آب سالم آشامیدنی؛ تسهیل دسترسی کافی به غذای مناسب؛ تقلیل میزان آلاینده‌های جوی؛ جلوگیری از تخریب محیط زیست؛ ارتقای زیر ساخت‌های ارتباطی؛ توزیع بهینه فرصت‌های اقتصادی؛ تسهیل دسترسی عادلانه به اطلاعات، امکانات آموزشی، بهداشت و تفریحی-رفاهی، هماهنگی در روابط انسان با انسان (در قالب روابط فردی، گروهی، ملی، منطقه‌ای و جهانی) و در روابط انسان با طبیعت را ممکن سازد. خروجی این هماهنگی، شرایط اجتماعی صلح آمیز، توسعه پایدار و عدالت اجتماعی خواهد بود. جدول ۱، مولفه‌های اصلی موثر در صلح پایدار با رویکرد آمایش سرزمین و منابع استخراج مولفه‌ها را نشان می‌دهد.

جدول ۱ - مولفه‌های موثر در استقرار صلح پایدار با رویکرد آمایش سرزمین

شماره	مولفه‌ها
۱	تحقق حق بر مسکن مناسب؛ مستخرج از: میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی (1966)؛ اعلامیه جهانی حقوق بشر (1948)؛ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (1976)؛ وصالی آذر شریانی و فرجی ملائی (۱۳۹۶)؛ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (2009)
۲	توزیع عادلانه منابع انرژی؛ مستخرج از: حافظ نیا (۱۳۸۵)؛ سرتیبی پور (۱۳۹۰)؛ سلیمی ترکمانی (۱۳۹۲)
۳	تسهیل دسترسی کافی به آب سالم آشامیدنی مستخرج از: Rijsberman (2006); UNDP (2006); Cariu, Dabelko, & Wolf T. , (2004)
۴	تسهیل دسترسی کافی به غذای مناسب مستخرج از: Schmidhuber & Tubiello (2007); Pinstup-Andersen (2009); Godfray et al. (2010); Schmidhuber & Tubiello (2007); Smyth, Phillips, & Kerr (2014)
۵	تقلیل میزان آلاینده‌های جوی مستخرج از: EPI, (2014); UNDP (2006); WHO (2005 & 2014)
۶	جلوگیری از تخریب محیط زیست؛ مستخرج از: پارسا (۱۳۷۷)؛ کریمی (۱۳۹۵)
۷	ارتقای زیرساخت‌های ارتباطی؛ مستخرج از: حافظ نیا (۱۳۸۵)
۸	توزیع بهینه فرصت‌های اقتصادی؛ مستخرج از: حقیقی و مرتضوی کاخکی (۱۳۹۱)؛ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی (1966)؛ اعلامیه جهانی حقوق بشر (1948)؛ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (1976)؛ طاهری (۱۳۹۲)
۹	تسهیل دسترسی عادلانه به اطلاعات؛ مستخرج از: نمک دوست تهرانی (۱۳۸۲)؛ IEP (2019)؛ SPI (2020)
۱۰	تسهیل دسترسی مناسب به امکانات آموزشی؛ مستخرج از: سلامتی و همکاران (۱۳۹۲)؛ رحمت‌اللهی و دانش یاری (۱۳۹۳)؛ اسلامی هرنیدی و همکاران (۱۳۹۷)
۱۱	تسهیل دسترسی مناسب به امکانات بهداشتی؛ مستخرج از: جادید و نیاورانی (۱۳۹۲)؛ منشور سازمان ملل متحد (1946)؛ اعلامیه جهانی حقوق بشر (1948)؛ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (1976)؛ میثاق حقوق مدنی و سیاسی (1966)؛ کنوانسیون بین‌المللی رفع همه اشکال تبعیض نژادی (1969)؛ کنوانسیون رفع تبعیض علیه زنان (1979)
۱۲	تسهیل دسترسی مناسب به امکانات تفریحی-رفاهی؛ مستخرج از: اعلامیه جهانی حقوق بشر (1948)؛ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی سازمان ملل متحد (1966)

(تنظیم از نگارندگان)

پیشینه پژوهش

پژوهشی علمی در زمینه راهبردهای استقرار صلح پایدار با استفاده از آمایش سرزمین صورت نگرفته است و در داخل و یا خارج از ایران به مساله آمایش سرزمین و ارتباط آن با صلح پایدار پرداخته نشده است. با این حال، مطالعات عمده‌ای در مورد آمایش سرزمین، ماهیت، اهداف و کارکردهای آن، نقش آمایش سرزمین در ایجاد امنیت و ثبات و خدمات رسانی به شهروندان انجام شده است که در ادامه به مهمترین این آثار اشاره می‌شود. ادوارد سوچا به عنوان مهمترین اندیشمند این حوزه مطالعاتی اولین اثر دانشگاهی در این زمینه را تحت عنوان «سازماندهی سیاسی فضا» در سال ۱۹۷۱ منتشر کرد. وی در این اثر پس از بررسی مفاهیم اصلی، سازماندهی سیاسی فضا را با مفهوم قلمروخواهی پیوند می‌زند. وی بیان می‌کند که سازماندهی سیاسی فضا با سه حوزه کنترل توزیع، اختصاص و مالکیت منابع، حفظ نظم و جاری کردن حاکمیت و مشروعیت دادن به حاکمیت در ارتباط است (p. 7) و تقسیم‌بندی سیستمی به عنوان فصل مشترک تمام پدیده‌های عینی و غیرعینی توسط نظام حکومتی در زمان خاص خود آرایش خاصی به خود می‌گیرد و این تقسیم‌بندی هم شاخص و هم تسهیل کننده اعمال حاکمیت و بستری مطلوب برای رشد و توسعه ساختار سیاسی است (p. 5). حسین خنیفر (۱۳۸۹) در مقاله‌ای تحت عنوان «درآمدی بر مفهوم آمایش سرزمین و کاربردهای آن در ایران»، پس از بررسی سابقه آمایش سرزمین در ایران، به فرایند تهیه آمایش سرزمین می‌پردازد و به نتایج آمایش سرزمین و نظام تشکیلاتی تهیه طرح آن نیز متمرکز می‌شود. این مقاله بیشتر حالتی مروری بر فرایند آمایش سرزمین در ایران دارد و چگونگی تهیه طرح تا تصویب را پوشش می‌دهد. مهمترین بخش این مقاله دسته‌بندی محتوای کلی طرح پایه آمایش سرزمین است که حالتی کاربردی پیدا می‌کند. حجت حیدری صوفیانی (۱۳۹۱) در پایان نامه خود تحت عنوان «سازماندهی سیاسی فضا در ایران بر اساس شاخص‌های استاندارد جهانی» پس از بررسی استانداردهای جهانی آمایش سرزمین، الگوی ناحیه‌ای برای سازماندهی سیاسی در فضا را پیشنهاد می‌دهد. در این پایان نامه، پس از بازشناسی و بومی‌سازی شاخص‌ها متناسب با ویژگی‌های جغرافیایی و سایر ملاحظات ایران، شاخص‌هایی جدید ارایه شده است تا بر اساس آن الگوی ناحیه‌ای جدید ارائه گردد. این پژوهش در عین ارزشمند بودن هدف خود، بیشتر نگاهی امنیت-محور دارد. غلام رضا طحانی (۱۳۹۳) در مقاله‌ای تحت عنوان «بررسی نقش آمایش سرزمینی در امنیت جمهوری اسلامی ایران» به تبیین رابطه آمایش سرزمین با معیارها و اصول پدافند غیرعامل می‌پردازد. این مقاله با تکیه بر مفهوم آمایش سرزمین، اهداف و کارکردهای آمایش سرزمین را در توسعه متعادل اجتماعی و اقتصادی منطقه‌ای، توسعه متوازن، تاکید بر توسعه مناطق کمتر توسعه یافته، توسعه زیرساخت‌های ارتباطی و ارتباط یافتن مناطق حاشیه‌ای با مراکز صنعتی و اقتصادی جستجو می‌کند. شاید مهمترین غفلت این مقاله را بتوان تعریف محدود از امنیت و تکیه صرف بر امنیت محوری دانست. زهرا احمدی پور و همکاران (۱۳۹۳) در مقاله‌ای تحت عنوان «سازماندهی

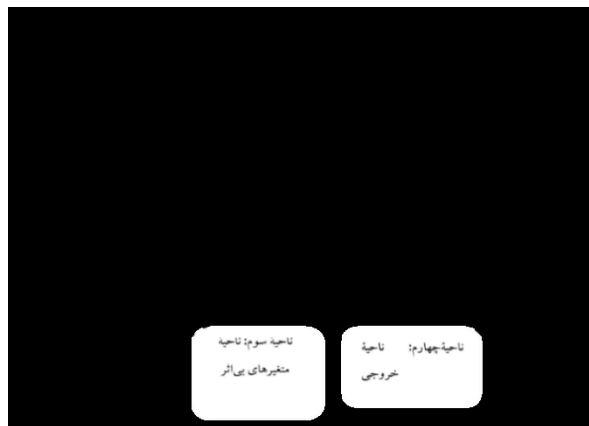
سیاسی فضا در ساختارهای بسیط» تلاش دارند با رویکردی سیستماتیک تقسیمات کشوری را به عنوان یک سیستم که بستر و زیر بنای ساختار سیاسی (کشور) بوده و حیات و تحرک زیرسیستمی با جریان بر روی آن تداوم می‌یابد را مورد بررسی قرار داده و به ارائه الگوی سازماندهی سیاسی فضا در ساختارهای بسیط (تمرکزگرا) بپردازد. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد الگوی سیستمی در ساختارهای بسیط به دو شکل تعادل و عدم تعادل فضایی خود را نشان می‌دهند؛ لذا توجه سیستمی به مؤلفه‌ها و شاخص‌های تأثیرگذار در فرایند سازماندهی باعث شکل‌گیری جریان مداوم و پایدار روابط فضایی شده و سیستم سیاسی کشور را تحکیم می‌نماید. به مانند دیگر آثار این حوزه، این اثر نیز دستور العمل مشخصی ارائه نمی‌دهد و دیدگاهی امنیت-محور دارد. مقاله «تحلیل و بررسی موانع آمایش سرزمین در ایران» نوشته یونس اکبری و همکاران (۱۳۹۵) از آثار جدید در زمینه آمایش سرزمین است. این مقاله با بررسی برنامه‌های عمرانی در کشور در طی شش دهه به این نتیجه می‌رسد که هر چند تقسیم کار بین مناطق با منافع بالقوه آن‌ها، در تدوین اسناد آمایش سرزمین، در قالب نظر صورت گرفته، اما در عمل توجه چندانی به آن نشده است. این امر منجر به توسعه نامتوازن و نامتعادل مناطق کشور شده که خود سبب تشدید نابرابری عملی بین مناطق کشور کشور شده است. از جمله موانع این فقدان تقسیم کار عملی بین مناطق کشور می‌توان به ساختار تک ساخت سیاسی، تقسیم‌بندی نامناسب سیاسی - اداری، نبود تعریف مناسب از منطقه در کشور، بی‌توجهی به مساله جمعیت و مهاجرت، فقدان طرح یکپارچه و نظام‌مند، بی‌توجهی به همه ابعاد آمایش سرزمین به یک اندازه، فشارهای سیاسی برای اجرای طرح‌ها و پروژه‌های فاقد توجیه اقتصادی و فنی و فقدان مدل مناسب برای آمایش سرزمین در ایران اشاره کرد. همچنان که بررسی آثار حوزه آمایش سرزمین نیز نشان می‌دهد، توجه به نیاز واقعی مردم و شهروندان و ارائه دستور کاری جهت رفع واقعی نیازهای آن‌ها و به دور از هر گونه ابهام مساله‌ای است که مورد غفلت بوده است. پژوهش حاضر با رویکردی صلح محور (دیدگاهی مردم محور) و نه امنیت محور تلاش دارد تا راهکارهایی عملی جهت ایجاد رابطه‌ای هماهنگ بین انسان‌ها و بین انسان و محیط با توجه به نیازهای تمامی انسان‌ها (یا همان شرایط زندگی صلح آمیز) با رویکرد آمایش سرزمین ارائه دهد.

روش تحقیق

پژوهش حاضر از نظر نوع، کاربردی و از نظر ماهیت و روش از نوع آینده‌پژوهی و تحلیلی است. روش گردآوری داده‌ها به دو صورت اسنادی (داده‌های ثانویه) و پیمایشی (داده‌های اولیه) و ابزار مورد استفاده در روش پیمایشی نیز پرسشنامه و مصاحبه بوده است. جامعه آماری این تحقیق شامل ۳۰ نفر از اساتید و متخصصان (۱۵ نفر هیات علمی و ۱۵ نفر از کارشناسان) است.

برای تجزیه و تحلیل داده‌ها، ترکیبی از روش‌های دلفی، تحلیل اثرات متقاطع و نرم‌افزار میک مک، نرم‌افزار سناریو و یزارد؛ مدل فرآیند تحلیل سلسله مراتبی استفاده شده است.

فرایند انجام پژوهش: در این پژوهش ابتدا عوامل و پیشران‌های موثر در استقرار صلح پایدار با رویکرد آمایش سرزمین در ایران با استفاده از روش تحلیل محتوا از طریق بررسی اسناد و برنامه‌های مختلف شامل اسناد توسعه، طرح آمایش سرزمین و ... استخراج شده و با استفاده از فرآیند تحلیل سلسله مراتبی با تکیه بر نظرات کارشناسان (۳۰ نفر) اولویت‌بندی گردیدند. بعد از استخراج پیشران‌های تاثیر گذار، روابط بین این پیشران‌ها در یک ماتریس متقابل از نظر اثرگذاری و اثرپذیری در قالب مدل ساختاری (آفتاب و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۷۶) مورد بررسی قرار گرفت. برای این منظور ماتریس موج‌ها برای تعیین اهمیت آن‌ها در فاکتورهای کلیدی استقرار صلح پایدار و تاثیر متقابل آن‌ها بر همدیگر تشکیل و به گروه کارشناسی (۱۴ نفر) ارسال گردید. در تعیین اهمیت هر یک از پیشران‌ها در فاکتورهای کلیدی از طیف، ۰=بی تاثیر، ۱=تاثیر کم، ۲=تاثیر متوسط، ۳=تاثیر زیاد و p =پتانسیلی استفاده شد. در نهایت پیشران‌های کلیدی با تاثیرگذاری مستقیم و غیرمستقیم در دیگر پیشران‌ها و فاکتورهای کلیدی تعیین شدند

تأثیرپذیر

شکل ۲ - مختصات تحلیل تأثیر متقابل پیشران‌ها. (منبع: (تقیلو و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۱))

سپس، عدم قطعیت پیشران‌های کلیدی تعیین شده و جدول CIB برای آن تشکیل شد. در مرحله بعد، نقشه ارتباط و همبستگی رویدادها ترسیم شد؛ در این مرحله ارتباط رویدادها با استفاده از نظر کارشناسان (۱۴ نفر) در طیف همبستگی قوی (S)، متوسط (M)، ضعیف (W) و

- 2 - Cross Impact Analysis
- 3 - Micmac
- 4 - Scenario Wizard
- 5 - Analytic Hierarchical Process (ANP)
- 6 - Cross-Impact Balance

بدون همبستگی (NC) بین ۳- با همبستگی قوی منفی، صفر بدون همبستگی تا ۳ با همبستگی قوی مثبت مشخص گردید. بعد از تکمیل جدول، نتایج وارد نرم افزار Scenario Wizard و سید سناریوهای استقرار صلح پایدار با رویکرد آمایش سرزمین تهیه شد و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

یافته‌های پژوهش

یافته‌های حاصل از مدل فرایند تحلیل سلسله مراتبی (AHP)

روش‌های چند معیاره تصمیم‌گیری یک رویکرد رسمی برای ایجاد اطلاعات و ارزیابی تصمیم‌گیری در مسائل متعدد و اهداف متناقض بوده و می‌تواند به کاربران در درک نتایج، از جمله ارزیابی اهداف سیاست‌گذاری، استفاده از نتایج در یک نظام و روش‌های پیشگیرانه برای توسعه سیاست‌های پیشنهادی کمک کند. در پژوهش حاضر، با بهره‌گیری از فرآیند تحلیل سلسله مراتبی، مدل پویا و همه‌جانبه برای اولویت‌بندی عوامل تأثیرگذار در استقرار صلح پایدار استفاده شده است. بدین منظور باید ساختار شبکه‌ای مدل شامل عناصر سازمان دهنده (هدف، معیارهای اصلی و زیرمعیارها) ایجاد شود. در این میان، معیارهای اصلی و زیرمعیارهای ایجاد صلح پایدار با رویکرد آمایش سرزمین بر اساس بررسی منابع معتبر داخلی و خارجی انتخاب شده‌اند. پس از تدوین ساختار مدل، تحلیل زوجی معیارهای اصلی و زیرمعیارها با بهره‌گیری از دیدگاه‌های کارشناسان، صاحب‌نظران و پژوهشگران (۳۰ نفر از کارشناسان حوزه جغرافیای سیاسی، علوم سیاسی، مدیریت و برنامه‌ریزی شهری) و نرم‌افزار Expert Choice بر اساس مقیاس ۹ کمیته توماس ال ساتی^۷ و میزان ناسازگاری قضاوت‌های انجام گرفته، کنترل می‌شود.

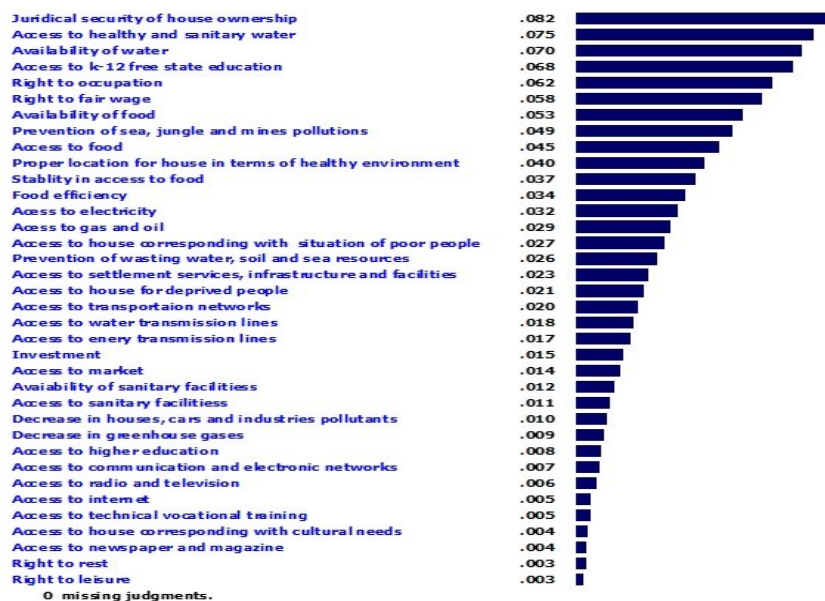
Goal: Creating Peace and Spatial Planning

Right to house	.225	
Access to Water	.195	
Access to food	.153	
Equal distribution of energy resources	.120	
Proper access to education facilities	.090	
Decrease in air pollutants	.067	
Preventing Environmental degradation	.050	
Optimal distribution of economic opportunities	.035	
Proper access to sanitary facilities	.023	
Promotion of communication infrastructures	.018	
Equal access to information	.015	
Proper access to welfare and leisure facilities	.010	
In consistency = 0.08 with 0 missing judgments.		

شکل ۳ - اوزان بدست آمده برای معیارها و محاسبه سازگاری.

مطابق شکل شماره ۳، وزن نسبی معیارها از طریق مقایسه زوجی به دست آمده است. در ماتریس زوجی نمره اهمیت نسبی مولفه در سطر i با توجه به ستون j را نشان می‌دهد. به عبارتی $a_{ij} = w_i/w_j$ را مشخص می‌کند که نمره یک نشان دهنده اهمیت برابر و نمره ۹ برابر با اهمیت خیلی زیاد i بر مولفه j است. میزان ناسازگاری قضاوت‌های انجام گرفته برابر با $0/08$ می‌باشد. با توجه به این مساله که این مقدار می‌بایست در یک قضاوت سازگار کوچکتر و یا مساوی $0/1$ باشد مورد قبول است. بر اساس نتایج بدست آمده معیارهای حق مسکن، دسترسی به منابع آب آشامیدنی و دسترسی به منابع غذایی به ترتیب با امتیاز $0/225$ ، $0/195$ و $0/153$ بالاترین و معیارهای دسترسی مناسب به امکانات تفریحی-رفاهی، دسترسی عادلانه به اطلاعات و زیرساخت‌های ارتباطی به ترتیب با امتیاز $0/010$ ، $0/015$ و $0/018$ کمترین اهمیت و تاثیر را در ایجاد صلح پایدار با رویکرد آمایش سرزمین در ایران دارند. بررسی مقایسه زوجی زیرمعیارهای نیز نشان از اهمیت بالای حق مالکیت مسکن و دسترسی به منابع آب، آموزش و حق به اشتغال و دستمزد عادلانه در این زمینه دارد.

Goal: Creating Peace and Spatial Planning

شکل ۴ - اوزان بدست آمده برای زیرمعیارها و محاسبه سازگاری.

تعیین عوامل (پیشران‌های) کلیدی

همان‌طوری که قبلاً نیز مطرح شد، ۳۶ عامل به عنوان عوامل موثر در استقرار صلح پایدار در ایران با رویکرد آمایش سرزمین شناسایی گردید. در ادامه عوامل شناسایی شده با نرم افزار

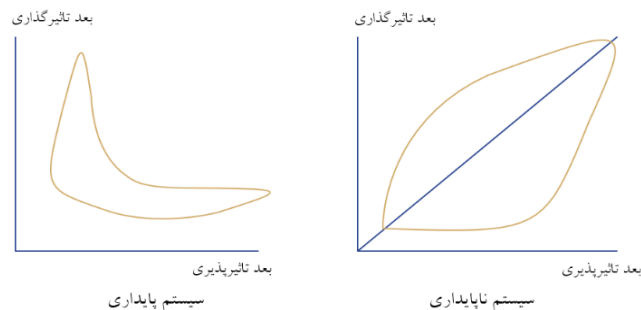
میک مک برای استخراج عوامل اصلی تأثیرگذار مورد تحلیل قرار گرفته است. ابعاد ماتریس 36×36 بود. درجه پرتشدگی ماتریس $96/8$ درصد است که نشان می‌دهد عوامل انتخاب شده تأثیر نسبتاً زیاد و پراکنده‌ای بر همدیگر داشته و در واقع سیستم از وضعیت ناپایداری برخوردار بوده است. از مجموع 1253 رابطه قابل ارزیابی در این ماتریس، 43 رابطه عدد صفر بوده که بدین معنی است عوامل بر همدیگر تأثیر نداشته یا از همدیگر تأثیر نپذیرفته‌اند. 111 رابطه، عددشان یک بوده است، بدین معنی که تأثیر کمی بر هم داشته‌اند، 250 رابطه، عددشان 2 بوده است، بدین معنی که رابطه تأثیرگذار نسبتاً قوی داشته‌اند، 592 رابطه، عددشان 3 بوده است، بدین معنی که روابط عامل‌های کلیدی بسیار زیاد و از تأثیرگذاری و تأثیرپذیری زیادی برخوردار بوده‌اند. در نهایت نیز 300 رابطه، عددشان P بوده است که نشان دهنده روابط پتانسیلی و غیرمستقیم عامل‌ها بوده است.

جدول ۲ - وضعیت ماتریس تحلیل اثرات متقابل MDI

شاخص	ابعاد ماتریس	تعداد تکرار	تعداد صفر	تعداد یک	تعداد دو	تعداد سه	تعداد P	جمع کل	درجه پرتشدگی
ارزش	۳۶	۲	۴۳	۱۱۱	۲۵۰	۵۹۲	۳۰۰	۱۲۵۳	۹۶/۸

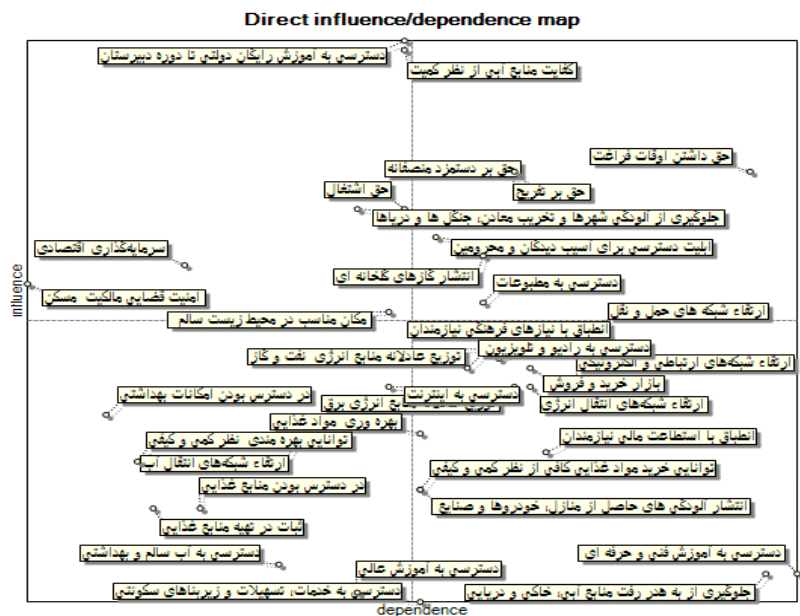
تحلیل سیستم و تعیین تأثیر متقابل عوامل بر همدیگر

در ماتریس مقاطع جمع اعداد سطرهای هر متغیر، میزان تأثیرگذاری و جمع ستونی هر متغیر نیز میزان تأثیرپذیری آن متغیر را از متغیرهای دیگر نشان می‌دهد. نحوه توزیع و پراکنش متغیرها در صفحه پراکندگی، از پایداری یا ناپایداری سیستم حکایت می‌کند. این تحلیل و فهم نخستین از وضعیت سیستم بر چگونگی تحلیل متغیرها اثرگذار است (Godet, 2006, 189). شکل ۵ نشان می‌دهد که سیستم در چه وضعیتی است. در مجموع دو نوع پراکنش تعریف شده است که به سیستم‌های پایدار و سیستم‌های ناپایدار معروف هستند. در سیستم‌های پایدار، پراکنش متغیرها به صورت L انگلیسی نشان داده شده است؛ یعنی برخی متغیرها دارای تأثیرگذاری بالا و برخی دارای تأثیرپذیری بالا هستند. در این سیستم جایگاه هر یک از عوامل و نقش آن کاملاً روشن است؛ اما در سیستم‌های ناپایدار وضعیت پیچیده‌تر از سیستم‌های پایدار است. در این سیستم، متغیرها حول محور قطری صفحه پراکنده هستند و متغیرها در بیشتر مواقع حالت بینابینی از تأثیرگذاری و تأثیرپذیری را نشان می‌دهند که این امر ارزیابی و شناسایی عوامل کلیدی را بسیار مشکل می‌کند. با وجود این، در این سیستم نیز راه‌های ترسیم شده است که می‌تواند راهنمای گزینش و شناسایی عوامل کلیدی باشد.

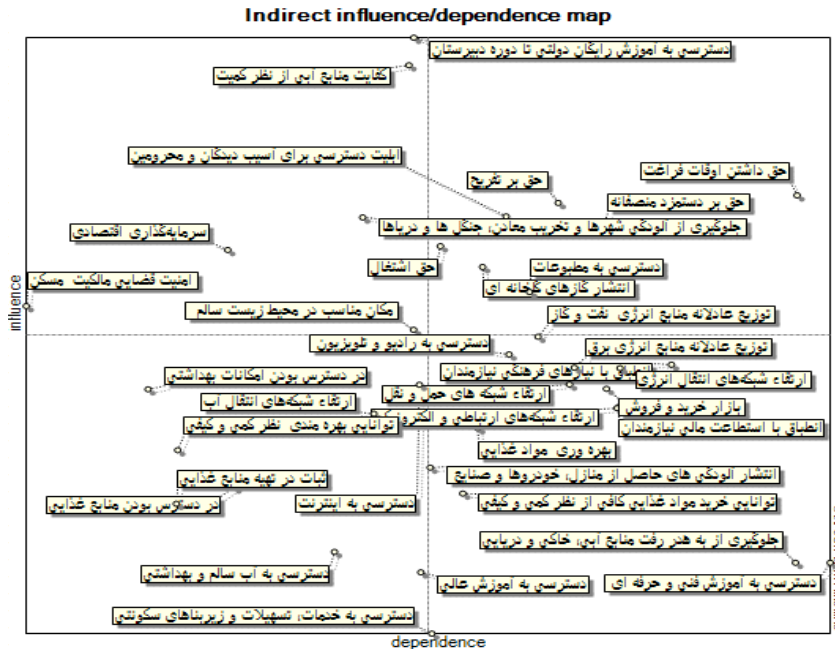

شکل ۵ - پایداری و ناپایداری سیستم (زالی و منصوری بیرجندی، ۱۳۹۴: ۲۲).

همان‌طور که در خروجی سیستم (شکل شماره ۶ و ۷) مشاهده می‌شود، پراکندگی متغیرهای تأثیرگذار مستقیم و استقرار صلح پایدار با رویکرد آمایش سرزمین در ایران نشان می‌دهد که وضعیت ناپایداری در سیستم بیشتر تحت تأثیر متغیرهای مستقل می‌باشد. به غیر از چند عامل محدود که نشان می‌دهند دارای تأثیرگذاری بالایی در سیستم هستند بقیه متغیرها از وضعیت تقریباً مشابهی نسبت به همدیگر برخوردارند که فقط شدت و ضعف آن‌ها از هم متفاوت است. ذکر این نکته لازم است که فضاوت نهایی در این خصوص منوط به بررسی توأمان تحلیل اثرات مستقیم و غیرمستقیم می‌باشد.

شکل ۶ - نمودار پراکندگی متغیرهای مستقیم و جایگاه آن‌ها در محور تأثیرگذاری-تأثیرپذیری.

شکل ۷ - نمودار پراکنندگی متغیرهای غیرمستقیم و جایگاه آن‌ها در محور تاثیرگذاری - تاثیرپذیری.

هدف از مقایسه نتایج تحلیل اثرات مستقیم و غیرمستقیم به دست آمده، یافتن عوامل کلیدی مؤثر بر تدوین راهبردهای استقرار صلح پایدار با رویکرد آمایش سرزمین در ایران است. با اتکا بر شکل‌های ۶ و ۷ نیروهای پیشران کلیدی به لحاظ تاثیرگذاری و تاثیرپذیری قابل ارائه خواهد بود. در این راستا، از بین ۳۶ متغیر بررسی شده، ۶ پیشران کلیدی که می‌توانند در تدوین سناریوهای استقرار صلح پایدار با رویکرد آمایش سرزمین بیشترین نقش را داشته باشند، عبارتند از: ۱. دسترسی به آموزش رایگان دولتی تا دوره دبیرستان؛ ۲. کفایت منابع آبی از نظر کمیت؛ ۳. حق به اشتغال؛ ۴. جلوگیری از آلودگی شهرها و تخریب معادن، جنگل‌ها و دریاها؛ ۵. سرمایه‌گذاری اقتصادی؛ ۶. امنیت قضایی مالکیت مسکن.

وضعیت‌های احتمالی پیشران‌های کلیدی (تهیه سند سناریو)

در این مرحله از فرایند انجام پژوهش، پس از استخراج پیشران‌های کلیدی و نیز با نظرسنجی و مصاحبه با کارشناسان امر جغرافیای سیاسی و آمایش سرزمین در کشور به تهیه سبد سناریو برای ۶ عامل کلیدی فوق اقدام گردید. به این ترتیب که برای عوامل، از سه تا پنج فرض، بسیار مطلوب (رنگ سبز)، روند مطلوب (سبز کم رنگ)، ایستا (رنگ زرد)، و در آستانه خطر (قرمز کم رنگ، بحرانی (رنگ قرمز) در نظر گرفته شد؛ بنابراین در مجموع ۲۲ وضعیت احتمالی طراحی شده اس که در جدول شماره ۳ ارائه شده است. فرض‌های مطرح شده تصاویری از آینده‌های

ممکن و باورپذیر پیشروی راهبردهای استقرار صلح پایدار را متصور می‌شود، که فرض خوش‌بینانه بیانگر بهترین حالت، فرض بینابین بیانگر ادامه روند فعلی و در نهایت فرض بدبینانه بیانگر نامناسب‌ترین وضعیت پیشروی عوامل کلیدی مؤثر بر استقرار صلح پایدار با رویکرد آمایش سرزمین است.

جدول ۳ - عوامل کلیدی مؤثر بر استقرار صلح پایدار در ایران با رویکرد آمایش سرزمین

عوامل کلیدی مؤثر بر استقرار صلح پایدار با رویکرد آمایش سرزمین	وضعیت	زیرمجموعه هر عامل	عوامل کلیدی مؤثر بر استقرار صلح پایدار با رویکرد آمایش سرزمین	وضعیت	زیرمجموعه هر عامل
دسترسی به آموزش رایگان دولتی تا دوره دبیرستان (عدالت آموزشی) A	a1	بسط و گسترش عدالت آموزشی و توزیع بهینه خدمات آموزشی	امنیت قضایی مالکیت مسکن D	a2	ادامه روند موجود و کم رنگ شدن عدالت آموزشی
	a3	توزیع نامناسب خدمات آموزشی و شعاری شدن عدالت آموزشی		a3	توزیع نامناسب خدمات آموزشی و شعاری شدن عدالت آموزشی
	d1	تامین مسکن و سهولت دسترسی برای فاقدین مسکن (به ویژه گروه‌های کم درآمد به خانه‌های مناسب)		d2	ادامه روند موجود و برطرف کردن برخی موانع جهت تامین مسکن
حکایت منابع آبی از نظر کمیّت B	b1	مدیریت پایدار تخصیص منابع آب فعلی و آینده	سرمايه‌گذاري اقتصادي E	e1	تشویق و تامین امنیت سرمایه گذاری (بهشت سرمایه‌گذاری)
	b2	استفاده بهینه از آب‌های مهار شده		e2	برطرف کردن برخی موارد (تردد سرمایه‌گذاری)
	b3	افزایش تقاضاهای رقابتی به منابع آب		e3	عدم حمایت از سرمایه گذاری و تامین امنیت (فرار سرمایه)
	b4	کاهش منابع آب در دسترس		f1	حفاظت، بهبود و بهسازی محیط زیست و پیشگیری و ممانعت از هر نوع آلودگی
	b5	بحران مدیریتی و ناکارآمد منابع آب		cl	ایجاد اقتصاد توسعه گرا و برنامه محور در جهت ایجاد اشتغال
حق اشتغال C	cl	ایجاد اقتصاد توسعه گرا و برنامه محور در جهت ایجاد اشتغال	جلوگیری از آلودگی شهرها و تخریب		

شناسایی بحران های زیست محیطی و آلودگی ها، انجام اقدامات محدود جهت رفع آنها	f2	معادن، جنگل ها و دریاها F	نوسان اقتصاد و افزایش اشتغال ناقص	c2
کم توجهی به محیط زیست، برهم خوردن تعادل و تناسب محیط زیست	f3		محدود شدن ظرفیت سرمایه گذاری و وابستگی مصرف به خارج	c3
سوء مدیریت در محیط زیست، وخامت فزاینده و زوال زیست محیطی	f4		فقدان استراتژی های مناسب توسعه و اشتغال	c4

تجزیه و تحلیل سناریوها

بر اساس وضعیت های احتمالی پیشروی استقرار صلح پایدار در ایران با رویکرد آمایش سرزمین، ماتریسی متقاطع ۲۲*۲۲ برای ۶ عامل کلیدی مذکور طراحی گردید که این وضعیت ها طیفی از شرایط مطلوب تا نامطلوب را شامل می شود. تعداد وضعیت های هر عامل نیز متناسب با شرایط و وضعیت آن عامل از ۳ الی ۵ وضعیت احتمالی متغیر بوده است که به صورت پرسشنامه ای به همراه راهنمای پاسخگویی در اختیار کارشناسان قرار گرفت. اعداد پرسشنامه از ۳ تا ۳- متغیر است. داده های جمع آوری شده از این مرحله، جهت تجزیه و تحلیل وارد نرم افزار سناریو ویزارد گردید. سناریوهای استخراج شده می توانند کاملاً مطلوب یا کاملاً بحرانی باشند. در واقع سناریوهای مذکور بر اساس منطق و الگوریتم تحلیل گر نرم افزار سناریو ویزارد طراحی می شوند. جهت تسهیل در درک صفحه سناریو و وزن شرایط مطلوب تا بحرانی، پنج حالت در نظر گرفته شد که در جدول ۴، مفاهیم رنگ بندی، امتیاز و وضعیت ارائه شده است.

جدول ۴ - تعریف مفهوم رنگ ها، اعداد و وضعیت ها در صفحه سناریو

امتیاز	رنگ	وضعیت	ویژگی
۳	سبز	بسیار مطلوب (مطلوبیت)	بسط و گسترش عدالت آموزشی و توزیع بهینه خدمات آموزشی؛ مدیریت پایدار تخصیص منابع آب فعلی و آینده؛ ایجاد اقتصاد توسعه گرا و برنامه محور در جهت ایجاد اشتغال؛ تامین مسکن و سهولت دسترسی برای فاقدین مسکن (به ویژه گروه های کم درآمد)؛ تشویق و تامین امنیت سرمایه گذاری (بهشت سرمایه گذاری)؛ حفاظت، بهبود و بهسازی محیط زیست؛ و پیشگیری و ممانعت از هر نوع آلودگی.
۲	نسبتاً سبز	روند مطلوب	استفاده بهینه از آب های مهار شده؛ نوسان اقتصاد و افزایش اشتغال ناقص؛ شناسایی بحران های زیست محیطی و آلودگی ها؛ انجام اقدامات محدود جهت رفع آنها؛

۱	زرد	ایستا	ادامه روند موجود و کم رنگ شدن عدالت آموزشی؛ افزایش تقاضاهای رقابتی به منابع آب؛ ادامه روند موجود و برطرف کردن برخی موانع جهت تامین مسکن؛ برطرف کردن برخی موارد (تردد سرمایه گذاری).
۲-	نسبتاً قرمز	در آستانه بحران	کاهش منابع آب در دسترس؛ محدود شدن ظرفیت سرمایه گذاری و وابستگی مصرف به خارج؛ کم توجهی به محیط زیست؛ برهم خوردن تعادل محیط زیست.
۳-	قرمز	بحران	توزیع نامناسب خدمات آموزشی و شعاری شدن عدالت آموزشی؛ بحران مدیریتی و ناکارآمد منابع آب؛ فقدان استراتژی های مناسب توسعه و اشتغال؛ عدم وجود الگویی جامع و دقیق جهت تامین مسکن؛ عدم حمایت از سرمایه گذاری و تامین امنیت (فرار سرمایه)؛ سوء مدیریت در محیط زیست؛ تخریب زیست محیطی.

نتایج حاصل از بکارگیری سناریو ویزارد به شرح زیر است:

- سناریوهای قوی یا محتمل ۱۲: سناریو
 - سناریوهای با سازگاری بالا (سناریوهای باورکردنی): ۲۷ سناریو
 - سناریوهای ضعیف (سناریوهای ممکن): ۱۲۶ سناریو.
- بر اساس منطق تحلیلی نرم افزار سناریو ویزارد، سناریوهای باورکردنی شامل سناریوهای قوی نیز هستند که در این مرحله به صورت مجزا، ۱۲ سناریو قوی مورد بازنگری قرار می گیرند تا در مراحل آتی به راهبردنویسی برای این سناریوها اقدام گردد.

جدول ۵ - وضعیت هر یک از عوامل ۱۶ گانه به تفکیک ۱۲ سناریوی قوی بر اساس طیف ۵ گانه

سناریو	جلوگیری از آلودگی شهرها و ...	سرمایه گذاری اقتصادی	امنیت قضایی مالکیت مسکن	حق اشتغال	کفایت منابع آبی از نظر کمیت	دسترسی به آموزش رایگان دولتی
Scenario No. 1	مطلوبیت	مطلوبیت	مطلوبیت	مطلوبیت	مطلوبیت	مطلوبیت
Scenario No. 2	مطلوبیت	مطلوبیت	مطلوبیت	مطلوبیت	روند مطلوب	مطلوبیت
Scenario No. 3	آستانه بحران	بحران	بحران	بحران	آستانه بحران	ایستا
Scenario No. 4	آستانه بحران	بحران	بحران	بحران	آستانه بحران	بحران
Scenario No. 5	بحران	بحران	بحران	آستانه بحران	آستانه بحران	ایستا
Scenario No. 6	بحران	بحران	بحران	آستانه بحران	آستانه بحران	بحران
Scenario No. 7	بحران	بحران	بحران	آستانه بحران	بحران	ایستا
Scenario No. 8	بحران	بحران	بحران	آستانه بحران	بحران	بحران
Scenario No. 9	بحران	بحران	بحران	بحران	آستانه بحران	ایستا
Scenario No. 10	بحران	بحران	بحران	بحران	آستانه بحران	بحران
Scenario No. 11	بحران	بحران	بحران	بحران	بحران	ایستا
Scenario No. 12	بحران	بحران	بحران	بحران	بحران	بحران
جمع بندی	مطلوب=۲ روند مطلوب=۰ ایستا=۵ آستانه بحران=۰ بحران=۵	مطلوب=۲ روند مطلوب=۰ ایستا=۰ آستانه بحران=۰ بحران=۱۰	مطلوب=۲ روند مطلوب=۰ ایستا=۰ آستانه بحران=۰ بحران=۱۰	مطلوب=۲ روند مطلوب=۰ ایستا=۰ آستانه بحران=۴ بحران=۶	مطلوب=۱ روند مطلوب=۱ ایستا=۰ آستانه بحران=۶ بحران=۴	مطلوب=۲ روند مطلوب=۰ ایستا=۵ آستانه بحران=۰ بحران=۵

از مجموع ۷۲ وضعیت حاکم بر صفحه سناریو، ۴۳ وضعیت بحرانی (۵۹/۷ درصد)، ۱۲ وضعیت در آستانه بحران (۱۶/۶ درصد)، ۵ وضعیت ایستا (۶/۹ درصد)، ۱ وضعیت روند مطلوب (۱/۴ درصد) و ۱۱ وضعیت مطلوب (۱۵/۲ درصد)، از کل صفحه سناریو را به خود اختصاص داده است. با این شرایط، وضعیت‌های بحرانی، بخش عمده‌ای از صفحه سناریوها را به خود اختصاص داد. بر اساس نتایج، سناریو اول با کسب ۶ فرض مطلوب (۱۰۰ درصد)، مطلوب‌ترین و سناریو ۱۲ با ۶ فرض بحرانی (۱۰۰ درصد) نامطلوب‌ترین وضعیت را برای کشور در زمینه استقرار صلح پایدار متصور می‌شوند.

گروه‌بندی و تحلیل سناریوهای قوی

سناریوهای قوی را با توجه به قرابت آن‌ها می‌توان به ۳ گروه تقسیم کرد که هر یک از گروه‌ها شامل سناریوهایی با ویژگی‌های تقریباً مشترک و با اندکی تفاوت در یک یا چند فرض از میان ۶ عامل کلیدی هستند این گروه‌ها به شرح زیر می‌باشند:

گروه اول: سناریوهای مطلوب (قوی‌ترین و بهترین سناریوها)

این گروه شامل سناریوی اول و دوم بوده و بهترین و ایدئال‌ترین شرایط ممکن و مطلوب‌ترین سناریوهای پیشروی استقرار صلح پایدار با رویکرد آمایش سرزمین در ایران را تشکیل می‌دهند. بسط و گسترش عدالت آموزشی و توزیع بهینه خدمات آموزشی، مدیریت پایدار تخصیص منابع آب فعلی و آینده، ایجاد اقتصاد توسعه‌گرا و برنامه محور در جهت ایجاد اشتغال، تامین مسکن و سهولت دسترسی برای فاقدین مسکن، تشویق و تامین امنیت سرمایه‌گذاری، حفاظت، بهبود و بهسازی محیط زیست و پیشگیری و ممانعت از هر نوع آلودگی زیست محیطی از جمله وضعیت‌های حاکم بر این گروه از سناریو است. سناریوی اول دارای شرایط بسیار مطلوبی است و سناریو دوم فقط در کفایت منابع آبی از نظر کمیت با سناریوی اول تفاوت دارد و در بقیه وضعیت‌ها کاملاً یکسان هستند. در این گروه، حالت بحرانی، آستانه بحران و ایستا وجود ندارد. روند مطلوب (۱ حالت) و بهترین وضعیت‌های مطلوب (۱۱ حالت) را به خود اختصاص داده است. در صورتی که روندهای کلی حاکی از شکل‌گیری سناریوی اول و دوم باشد، شاهد مطلوب‌ترین شرایط برای تحقق استقرار صلح پایدار با رویکرد آمایش سرزمین در ایران خواهیم بود. البته ذکر این نکته ضروری است که مطلوبیت و میزان آن یک مفهوم نسبی و مقطعی است و شرط تداوم مطلوبیت در یک عامل منوط به حرکت بر اساس تحولات روز جهانی و استفاده از فناوری‌های مدرن است.

جدول ۶ - ویژگی‌های سناریوهای گروه اول

سناریوها	امتیاز	میانگین	وضعیت	گروه
Scenario No. 1	۱۸	۳	رویکرد تحول‌گرا مبتنی بر عدالت	گروه اول (مطلوب)
Scenario No. 2	۱۷	۲/۸	اجتماعی و توسعه پایدار	

گروه دوم: سناریوهای در آستانه بحران (محتمل ترین سناریوها)

این گروه شامل سناریوهای سوم و پنجم است. این گروه با کم رنگ شدن عدالت اجتماعی، رودررویی با چالش‌های زیست محیطی و بحران اقتصادی با موانع و مشکلات عدیده‌ای در استقرار صلح پایدار ایجاد می‌کند. از جمله می‌توان ادامه روند موجود و کم رنگ شدن عدالت آموزشی، کاهش منابع آب در دسترس؛ سوء مدیریت و کم توجهی به محیط زیست (برهم خوردن تعادل و تناسب محیط زیست)، محدود شدن ظرفیت سرمایه‌گذاری و وابستگی مصرف به خارج، عدم حمایت از سرمایه‌گذاری و تامین امنیت (فرار سرمایه)، فقدان استراتژی‌های مناسب توسعه و اشتغال و عدم وجود الگویی جامع و دقیق جهت تامین مسکن اشاره کرد. در این سناریو، صلح پایدار با طیف وسیعی از شرایط بحرانی، بعضاً در آستانه بحران و رکود نسبی روبه‌رو است. علت انتخاب این گروه از سناریوها به‌عنوان بهترین سناریوی محتمل نیز همخوانی بیشتر آن با شرایط موجود کشور و روند تحولات مربوط به آن می‌باشد.

جدول ۷ - ویژگی‌های سناریوهای گروه دوم

سناریوها	امتیاز	میانگین	وضعیت	گروه
Scenario No. 3	-۱۲	-۲	کم‌رنگ شدن عدالت اجتماعی، رودررویی با	گروه دوم (آستانه بحران)
Scenario No. 5	-۱۲	-۲	چالش‌های زیست محیطی و بحران اقتصادی	

گروه سوم: سناریوهای بحرانی (۴، ۶، ۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱ و ۱۲)

این گروه از سناریوها که فقط شامل وضعیت‌های بحران کامل یا در آستانه بحران می‌شوند، سناریوهای ۴، ۶، ۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱ و ۱۲ را در برمی‌گیرد. این گروه تحت عنوان فاجعه برنامه‌ریزی و مدیریتی یاد شده و باعث شرایط بحرانی و ضد توسعه پایدار و تهدید صلح در ایران می‌شود. در این سناریوها (مشمول بر ۸ سناریو) هیچ اثری از تلاش برای ارتقا یا حتی حفظ وضع موجود مشاهده نمی‌شود و بحران جدی و کاملی در تمام بخش‌ها و وضعیت‌ها گریبان‌گیر کشور شده است. از جمله ویژگی‌های این گروه از سناریوها می‌توان شعارهای شدن عدالت آموزشی و در برخی موارد کم رنگ شدن آن، بحران منابع آبی و کاهش منابع آب در دسترس، محدود شدن ظرفیت سرمایه‌گذاری و وابستگی مصرف به خارج و برخی موارد فقدان استراتژی‌های مناسب توسعه و اشتغال، عدم وجود الگویی جامع و دقیق جهت تامین مسکن، عدم حمایت از سرمایه

گذاری و تامین امنیت (فرار سرمایه)، سوء مدیریت در محیط زیست، وخامت فزاینده و زوال زیست محیطی نام برد که روز به روز ایران را از شرایط صلح پایدار دور خواهد کرد.

جدول ۸ - ویژگی‌های سناریوهای گروه سوم

سناریوها	امتیاز	میانگین	وضعیت	گروه
Scenario No. 4	-۱۶	-۲/۶	ضعف برنامه‌ریزی و مدیریت، شرایط بحرانی و ضد توسعه پایدار و تهدید صلح	گروه سوم (بحرانی)
Scenario No. 6	-۱۶	-۲/۶		
Scenario No. 7	-۱۳	-۲/۱		
Scenario No. 8	-۱۷	-۲/۸		
Scenario No. 9	-۱۳	-۲/۱		
Scenario No. 10	-۱۷	-۲/۸		
Scenario No. 11	-۱۴	-۲/۳		
Scenario No. 12	-۱۸	-۳		

نتیجه گیری و توصیه‌های سیاستی

نتایج حاصل از کاربرد مدل AHP نشان داد که معیارهای حق مسکن، دسترسی به منابع آب آشامیدنی و دسترسی به منابع غذایی بالاترین و معیارهای دسترسی مناسب به امکانات تفریحی-رفاهی، دسترسی عادلانه به اطلاعات و زیرساخت‌های ارتباطی به ترتیب کمترین اهمیت و تاثیر را در ایجاد صلح پایدار با رویکرد آمایش سرزمین در ایران دارند. بررسی مقایسه زوجی زیرمعیارها نیز نشان می‌دهد با تاثیر از معیارهای اصلی، حق مالکیت مسکن، دسترسی به منابع آب، آموزش و منابع غذایی از اهمیت بالای در این زمینه برخوردار هستند. نتایج حاصل از تحلیل اثرات متقاطع و نحوه توزیع و پراکنش متغیرها در صفحه پراکنندگی، نشان دهنده ناپایداری سیستم بوده و از بین ۳۶ متغیر بررسی شده، ۶ عاملی که بیشترین تاثیرگذاری مستقیم و غیرمستقیم داشتند به عنوان پیشران کلیدی در تدوین سناریوهای استقرار صلح پایدار با رویکرد آمایش سرزمین انتخاب شدند که عبارتند از: ۱. دسترسی به آموزش رایگان دولتی تا دوره دبیرستان؛ ۲. کفایت منابع آبی از نظر کمیت؛ ۳. حق به اشتغال؛ ۴. جلوگیری از آلودگی شهرها و تخریب معادن، جنگل‌ها و دریاها؛ ۵. سرمایه‌گذاری اقتصادی؛ ۶. امنیت قضایی مالکیت مسکن. با توجه به رویکرد آینده‌پژوهی در این تحقیق، برای پیشران‌های کلیدی عدم قطعیت‌ها از سه تا پنج فرض، بسیار مطلوب (رنگ سبز)، روند مطلوب (سبز کم رنگ)، ایستا (رنگ زرد)، و در آستانه خطر (قرمز کم رنگ)، بحرانی (رنگ قرمز) و در مجموع ۲۲ وضعیت احتمالی طراحی گردید. نتایج این پژوهش حاکی است، در ۱۲ سناریو با ترکیب‌های متفاوتی از پنج وضعیت، مطلوب تا بحرانی، که احتمال وقوع بیشتری در استقرار صلح پایدار دارند، احتمال رخ دادن رویدادهای منفی (وضعیت بحرانی و آستانه بحران) بیش از رویدادهای مثبت (مطلوب و روند

مطلوب) و ایستا (ادامه وضعیت فعلی) است. به طوری که ۷۶/۳ درصد از وضعیت‌های حاکم بر صفحه سناریوها در وضعیت بحرانی و آستانه بحران، ۶/۹ درصد وضعیت ایستا و تنها ۱۶/۶ درصد دارای وضعیت مطلوب و روند مطلوب می‌باشند. این امر نشان می‌دهد که در راهبردهای استقرار صلح پایدار با رویکرد آمایش سرزمین احتمال وقوع شرایط مطلوب و ایستا کم ولی احتمال وقوع حالت بحرانی خیلی بیشتر است. اگر از میان سناریوهای ۱۲ گانه، سناریوهای سوم و پنجم که با توجه به شرایط موجود کشور و روند تحولات محتمل‌ترین سناریوها هستند، رخ دهد ایران با کمرنگ شدن عدالت اجتماعی، درگیر شدن در چالش‌های زیست محیطی و بحران اقتصادی به عنوان عوامل تهدیدکننده صلح پایدار مواجه خواهد بود. بدین منظور و با در نظر گرفتن محتمل‌ترین سناریوها با تاکید بر پیشران‌های کلیدی استقرار صلح پایدار با رویکرد آمایش سرزمین در ایران، راهبردهایی به شرح زیر ارائه می‌گردد:

- ۱- بسط و گسترش عدالت آموزشی در دو بعد عمودی و افقی؛ فراهم کردن آموزش رایگان تا سطح دیپلم؛ متناسب‌سازی آموزش با نیاز بازار؛ توجه بیشتر به کاربردی سازی علوم و همچنین استفاده از روش‌های مدرن آموزش و تعلیم و تربیت؛ توجه به آموزش صلح در مدارس.
- ۲- مدیریت پایدار تخصیص منابع آب فعلی و آینده؛ جلوگیری از آلودگی منابع آب؛ آموزش استفاده مسئولانه از آب برای شهروندان؛ امتناع از سدسازی‌های بی‌رویه؛ ترویج تکنولوژی‌های مناسب آبیاری جهت جلوگیری از به هدر رفت آب؛ تدوین سند سیاستی آب.
- ۳- حفاظت، بهبود و بهسازی محیط زیست؛ جلوگیری از فرسایش بی‌رویه خاک؛ جلوگیری از تخریب و بهره‌برداری نامناسب از منابع آبی و دریایی؛ جلوگیری از بیابان زایی.
- ۴- پیشگیری و ممانعت از هر نوع آلودگی زیست محیطی شامل انتشار گازهای گلخانه‌ای، آلودگی‌های حاصل از خودورها و بخش‌های صنعت و خدمات.
- ۵- اتخاذ رویکرد اقتصاد توسعه گرا در سیاست داخلی و خارجی؛ متناسب‌سازی فعالیت‌های اقتصادی با مقتضیات زیست محیطی؛ تلاش در جهت ایجاد اشتغال پایدار برای شهروندان؛ بهینه‌سازی سیستم بانکی برای تسهیل ارتباطات مالی با دیگر کشورها و همچنین اعطای اعتبارات به پروژه‌های کارآفرینی؛ استفاده از پتانسیل مناطق مختلف کشور برای توسعه.
- ۶- تامین امنیت سرمایه‌گذاری؛ ارتقای سیستم بانکی جهت تسهیل نقل و انتقال سرمایه؛ اتخاذ سیاست‌های حمایتی مالیاتی از سرمایه‌گذاران؛ کنالیزه کردن سرمایه‌گذاری‌ها در مسیر تولید پایدار و متناسب با پتانسیل‌های زیست محیطی.
- ۷- تهیه سند جامع تامین مسکن مناسب و پایدار برای همگان؛ توجه به مسائل زیست محیطی در تهیه مسکن؛ مدیریت بازار مسکن و مقابله با داد و ستد بی‌رویه مسکن جهت جلوگیری از تبدیل آن به عنوان ابزاری برای سوداگری.

در پایان بایستی گفت که آمایش سرزمین به عنوان اصلی‌ترین ابزار دولت ملی در فضای داخلی می‌تواند با تاکید بر مولفه‌های ۱۲ گانه اصلی که یافته‌های میدانی نیز به نوعی تایید و

تصدیق کننده آن‌ها بودند، نقشی کلیدی در ایجاد هماهنگی در روابط انسانی و در روابط بین انسان و محیط که به نوعی به ارمغان آورنده شرایط زندگی صلح آمیز است، داشته باشد. با توجه به اینکه این مساله با حیات و ممت شهروندان و همچنین مشروعیت دولت در پهنه سرزمینی مرتبط است، ضرورت توجه به این مسئله علی‌الخصوص با توجه به تحولات پس از دوران جنگ سرد مضاعف جلوه می‌نماید.

تشکر و قدردانی

نویسندگان از حمایت‌های مادی و معنوی معاونت پژوهشی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی کمال قدردانی و تشکر را دارند.

منابع

- ۱ - آفتاب، احمد و همکاران، (۱۳۹۸)، برنامه‌ریزی نظام سکونتگاهی شهری با رویکرد سناریو مبنا (مطالعه موردی: استان آذربایجان غربی)، برنامه‌ریزی و آمایش فضا، دوره ۲۳، شماره ۱.
- ۲ - احمدی پور، زهرا و همکاران، (۱۳۹۳)، سازماندهی سیاسی فضا در ساختارهای بسیط، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال دهم، شماره ۱۰.
- ۳ - اسلامی هرندی، فاطمه و همکاران، (۱۳۹۷)، طراحی مدل عدالت آموزشی جهت نظام آموزش و پرورش رسمی و عمومی و اعتباریابی آن، فصلنامه مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، سال سوم، شماره ۳.
- ۴ - اکبری، یونس و همکاران، (۱۳۹۵)، تحلیل و بررسی موانع آمایش سرزمین در ایران، فصلنامه علمی- ترویجی سیاست نامه علم و فناوری، دوره ۶، شماره ۳.
- ۵ - پارسا، علیرضا، (۱۳۷۷)، محیط زیست و حقوق بشر: بررسی حق برخورداری از محیط زیست سالم و شایسته به عنوان حق بشری، اطلاعات سیاسی و اقتصادی، شماره ۱۳۵ و ۱۳۶.
- ۶ - تقیلو، علی‌اکبر و همکاران، (۱۳۹۵)، پیشران‌های توسعه روستاهای ایران، برنامه‌ریزی و آمایش فضا، دوره ۲۰، شماره ۴.
- ۷ - جادید، احسان و نیاورانی، صابر، (۱۳۹۲)، قلمرو حق سلامتی در نظام بین‌المللی حقوق بشر، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، سال پانزدهم، شماره ۴۱.
- ۸ - چوچاچی زاده مقدم، محمدباقر، (۱۳۸۱)، مجموعه مقالات همایش آمایش و دفاع سرزمینی، تهران: انتشارات دانشگاه امام حسین (ع).
- ۹ - حافظ‌نیا، محمدرضا، (۱۳۸۵)، اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، تهران، انتشارات پاپلی.
- ۱۰ - حافظ‌نیا، محمدرضا و همکاران، (۱۳۹۴)، سیاست و فضا، تهران، انتشارات پاپلی.
- ۱۱ - حقیقی، ایمان و مرتضوی کاخکی، مرتضی، (۱۳۹۱)، آثار بازتوزیع فرصت‌ها بر نابرابری درآمدی؛ تحلیل تعادل عمومی محاسبه‌پذیر، فصلنامه تحقیقات مدل سازی اقتصادی، شماره ۷.
- ۱۲ - حیدری صوفیانی، حجت، (۱۳۹۱)، سازماندهی سیاسی فضا در ایران بر اساس شاخص‌های استاندارد جهانی، پایان نامه کارشناسی ارشد، رشته جغرافیای سیاسی، دانشگاه تهران.
- ۱۳ - خنیفر، حسین، (۱۳۸۹)، درآمدی بر مفهوم آمایش سرزمین و کاربردهای آن، فصلنامه آمایش سرزمین، سال دوم، شماره دوم.
- ۱۴ - راحمی، محمد و همکاران، (۱۳۹۷)، بررسی سازماندهی سیاسی فضا در نواحی سکونتگاهی کشور؛ مورد مطالعه: شهرستان کاشان، فصلنامه برنامه ریزی منطقه ای، سال ۸، شماره پیاپی ۳۰.
- ۱۵ - رحمت‌اللهی، حسین و دانش یاری، زهرا، (۱۳۹۳)، حق و آزادی آموزش و پرورش، دوفصلنامه مطالعات حقوق بشر اسلامی، سال سوم، شماره هفتم.

- ۱۶ - زالی، نادر، منصوری بیرجندی، سارا، (۱۳۹۴)، تحلیل عوامل کلیدی موثر بر توسعه حمل و نقل پایدار در افق ۱۴۰۴ کلاتشهر تهران (روش تحلیل ساختاری)، برنامه ریزی و آمایش فضا، دوره ۱۹، شماره ۲.
- ۱۷ - سرتیپی پور، محسن، (۱۳۹۰)، نقش و جایگاه انرژی‌های تجدیدپذیر در توسعه و عمران روستایی، جغرافیا، دوره جدید، سال نهم، شماره ۳۱.
- ۱۸ - سلامتی، یعقوب و همکاران، (۱۳۹۲)، تکلیف بر رعایت حق بر آموزش در حقوق اسلامی و مقررات حقوق بشر، فصلنامه علمی-پژوهشی فقه و مبانی حقوق اسلامی، سال هشتم، شماره ۴.
- ۱۹ - سلیمی ترکمانی، حجت، (۱۳۹۲)، مفهوم توسعه پایدار در گستره حقوق بین‌الملل انرژی، مجله حقوقی بین‌المللی، شماره ۴۹.
- ۲۰ - طحانی، غلام رضا، (۱۳۹۳)، بررسی نقش آمایش سرزمینی در امنیت جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه علوم و فنون نظامی، سال دهم، شماره ۲۷.
- ۲۱ - کریمی، مهدی و حافظ‌نیا، محمدرضا، (۱۳۹۷)، تبیین نقش دولت محلی در صلح سازی، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال چهاردهم، شماره ۳.
- ۲۲ - کریمی، مهدی، (۱۳۹۵)، تبیین الگوی استقرار صلح در مناطق جغرافیایی؛ مطالعه موردی: حوزه اتحادیه اروپا، رساله دکترا، گروه جغرافیای سیاسی، دانشگاه تربیت مدرس.
- ۲۳ - محمودی، سیدمحمد، (۱۳۸۸)، تحلیلی بر مسیر تحولات کلان آمایش سرزمین فرانسه در نیم قرن گذشته و ارایه پیشنهاداتی اجرایی جهت بهبود وضعیت آمایش سرزمین ایران، آمایش سرزمین، سال اول، شماره ۱.
- ۲۴ - میرمحمدی، سیدمحمد، (۱۳۸۶)، آمایش سرزمین و ملاحظات امنیت اقتصادی، تهران، موسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد.
- ۲۵ - نمک دوست تهرانی، حسن، (۱۳۸۲)، آزادی اطلاعات و حق دسترسی؛ بنیان دموکراسی، مجلس و پژوهش، سال دهم، شماره ۴۲.
- ۲۶ - و صالی آذر شربانی، محمد و فرجی ملایی، امین، (۱۳۹۶)، بررسی چالش‌های مرتبط با مسکن مناسب با رویکرد ارائه ۲۷ - راهکارهای عملی، کنفرانس سالانه پژوهش‌های معماری، شهرسازی و مدیریت شهری. دانشگاه تهران.

- 28 -Carius, A., Dabelko, D. G., & Wolf T. , A., (2004), Water, conflict, and cooperation, Environmental Change and Security Project Report, 10, 60-66 .
- 29 -Cortright, D., (2008), Peace: A history of movements and ideas, Cambridge University Press.
- 30 -IEP, (2020), Global Peace Index, Institute for peace and economics.
- 31 -IEP. (2019). Positive peace report. Institute for peace and economics.
- 32 -EPI, (2014), Environmental Performance Index. Available online at: <http://www.epi.yale.edu/downloads>
- 33 -Godet, M., (2006), Creating futures: Scenario planning as a strategic management tool, Washington, DC: Economica.
- 34 -Godfray, H. C. J., Beddington, J. R., Crute, I. R., Haddad, L., Lawrence, D., Muir, J. F., . . . Toulmin, C., (2010), Food security: the challenge of feeding 9 billion people, Science, 327(5967), 812-818 .
- 35 -Hmidhuber, J., & Tubiello, F. N., (2007), Global food security under climate change, Proceedings of the National Academy of Sciences, 104(50), 19703-19708 .
- 36 -Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, (2009), The right to the adequate housing, Fact sheet No. 21/rev.1.
- 37 -Pinstrup-Andersen, P., (2009), Food security: definition and measurement, Food security, 1(1), 5-7 .
- 38 -Rijsberman, F. R., (2006), Water scarcity: Fact or fiction?, Agricultural Water Management, 80(1), 5-22 .
- 39 -Smith, R., (2008), The utility of force: the art of war in the modern world, Vintage Books USA.
- 40 -Smyth, S. J., Phillips, P. W & Kerr, W. A., (2014), Food security and the evaluation of risk, Global Food Security.
- 41 -SPI, (2016), The EU Regional Social Progress Index. Social Progress Index. Available online at: <https://www.socialprogress.org/index/global/definitions#1/1/3>
- 42 -Soja, E., (1971), The political organization of space, Washington: Association of American Geographers.
- 43 -UNDP, (2006), Human Development Report, Beyond scarcity: power, poverty and the global water crisis.
- 44 -WHO, (2005), WHO Air Quality Guidelines Global Update 2005: Report on a Working Group Meeting, Bonn, Germany, 18-20 October 2005: WHO Regional Office for Europe.
- 45 -WHO, (2014), Ambient (outdoor) air quality and health, Available online at: <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs313/en/>